

অৰ্থনীতিৰ মৌলিক বিষয়সমূহ

মূল আলোচ্য বিষয়

- অৰ্থবিজ্ঞান আমি কিয় জানিব লাগে?
- অৰ্থবিজ্ঞানৰ গ্ৰহণযোগ্য সংজ্ঞা কি?
- অৰ্থবিজ্ঞানৰ পৰিসৰে কি কি সামৰি লয়?
- অৰ্থবিজ্ঞানৰ কোনবোৰ মৌলিক ধাৰণা আমাক দৰকাৰ?

সমাজ বিজ্ঞানৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংগ হ'ল অৰ্থবিজ্ঞান। সমাজ আৰু সমাজৰ অংগ হিচাপে ব্যক্তিৰ আৰ্থিক কাৰ্য্যৱলী অধ্যয়ন কৰা সমাজ বিজ্ঞানৰ বিভাগটোকেই অৰ্থবিজ্ঞান বা অৰ্থনীতি বুলি কোৱা হয়।

অৰ্থবিজ্ঞান (Economics) শব্দটো গ্ৰীক শব্দ 'Oikonomia'ৰ পৰা অনা হৈছে। 'Oikos' শব্দটোৰ অৰ্থ হৈছে পৰিয়াল আৰু 'nomos' শব্দৰ অৰ্থ হ'ল নিয়ম। গতিকে অৰ্থবিজ্ঞানক পৰিয়াল বা সমাজ পৰিচালনাৰ নিয়ম বুলি গণ্য কৰা হয়।

১.১ অৰ্থবিজ্ঞানৰ প্ৰয়োজনীয়তা :

কেইবাটাও কাৰণত অৰ্থনীতি অধ্যয়নৰ প্ৰয়োজনীয়তা আছে। তাৰে কেইটামান ঠোৰতে উল্লেখ কৰিব পাৰি। সুস্থ গণতন্ত্ৰত নাগৰিকৰ সচেতনতা অপৰিহাৰ্য্য। কৰদাতা নাগৰিক এগৰাকীয়ে নিশ্চয় জানিব খুজিব চৰকাৰে কিদৰে ৰাজহ সংগ্ৰহ কৰে, সংগৃহীত ৰাজহ কিদৰে ব্যয় কৰে, ব্যয় কৰোঁতে কি নীতি মানি চলে, সংগৃহীত ৰাজহৰ উচিত ব্যৱহাৰ হৈছে নে নাই ইত্যাদি। সমাজ সংগঠক বা সংস্কাৰক এগৰাকীয়ে ব্যাপক আৰু

গভীৰ দৰিদ্ৰতাৰ কাৰণসমূহ ফঁহিয়াই চাব বিচাৰিব। তেনে কৰোঁতে তেখেতে বুজি পাব যে সমস্যাটোৰ বহুতো কাৰণ অৰ্থনৈতিক। সচেতন গ্ৰাহক হিচাপে আমি জানিব খুজিম যে বজাৰত অত্যাৱশ্যকীয় সা-সামগ্ৰীৰ মূল্যবৃদ্ধিৰ কাৰণসমূহ কি? বিশ্বায়ন বা গোলকীয়কৰণ কি? ইয়াৰ সুফল আৰু কুফলবোৰ কি কি? অৰ্থনৈতিক বিকাশ কি? পৰিৱেশীয় অৰ্থনীতি কি? এনেবোৰ বহুতো গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় অৰ্থনীতিত অধ্যয়ন কৰা হয়।

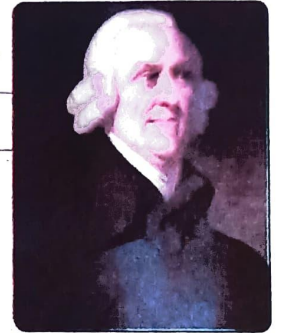
১.২ অৰ্থবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা :

অৰ্থবিজ্ঞান কি এই সম্পৰ্কে বিভিন্নজন অৰ্থনীতিবিদে বিভিন্ন সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে। ইয়াৰ ভিতৰত এডাম স্মিথ (Adam Smith), আলফ্ৰেদ মাৰ্ছেল (Alfred Marshall), লায়নেল ৰবিন্স (Lionel Robbins), ছেমুৱেলছন আৰু নৰ্দহাছ (Samuelson and Nordhaus)ৰ সংজ্ঞা উল্লেখযোগ্য।

১.২.১ এডাম স্মিথৰ সংজ্ঞা :

অৰ্থনীতি বিজ্ঞানৰ পিতৃস্বৰূপ স্মিথে তেখেতৰ ১৭৭৬ চনত প্ৰকাশিত গ্ৰন্থ ‘An Enquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations’ত ‘অৰ্থবিজ্ঞান সম্পদৰ বিজ্ঞান’ (Economics is the Science of Wealth) বুলি অভিহিত কৰিছে। স্মিথৰ এই সংজ্ঞাটোক সম্পদ ভিত্তিক সংজ্ঞা বুলি কোৱা হয়।

স্মিথৰ এই সংজ্ঞাটো পিচৰ কালৰ সমাজবিজ্ঞানী কাৰ্লাইল আৰু ৰাফিনে যক্ষৰ বাণী (Gospel of the mammon) বুলি সমালোচনা কৰিছে। সম্পদ আহৰণ মানৱ জীৱনৰ মূল লক্ষ্য কেতিয়াও হ’ব নোৱাৰে। ই মানৱ জীৱনৰ মূল লক্ষ্য প্ৰাপ্তিৰ এক আহিলাহে মাত্ৰ। সম্পদক অধিক গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিলে অৰ্থবিজ্ঞান এক নিৰাশাব্যঞ্জক বিজ্ঞান (Dismal Science)লৈ পৰিণত হ’ব।



অৰ্থনীতি বিজ্ঞানৰ
পিতৃস্বৰূপ এডাম স্মিথ

১.২.২ আলফ্ৰেদ মাৰ্ছেলৰ সংজ্ঞা :

কেমব্ৰিজ অৰ্থনীতিবিদ মাৰ্ছেলে তেখেতৰ ১৮৯০ চনত প্ৰকাশিত গ্ৰন্থ ‘Principles of Economics’ত অৰ্থনীতিৰ কল্যাণ ভিত্তিক সংজ্ঞাটো দাঙি ধৰিছে। তেখেতৰ মতে ‘মানৱ জাতিৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ কাৰ্য্যবলী অধ্যয়নেই হৈছে অৰ্থনীতি’। ই ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক কাৰ্য্যবলীৰ সেই অংশটো অধ্যয়ন কৰে, যিটো অংশ পাৰ্থিৱ কল্যাণ সাধন আৰু ইয়াৰ ব্যৱহাৰৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত। সেয়েহে এহাতে অৰ্থনীতি হৈছে সম্পদৰ অধ্যয়ন, আনহাতে অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণভাৱে ই মানৱ অধ্যয়নৰ এটা অংশ। (Economics is the study of mankind in the ordinary business of life. It examines that part of individual and social action which is most closely connected with the attainment and with the use of the material requisites of well-being. Thus, it is on the one side, a

study of wealth and on the other, and more important side, a part of the study of man).

স্মিথৰ সংজ্ঞাতকৈ মাৰ্ছেলৰ সংজ্ঞাটো বহু ক্ষেত্ৰত উন্নত। অথচ মাৰ্ছেলৰ সংজ্ঞাটোৱে এক গ্ৰহণযোগ্য সংজ্ঞাৰ আখ্যা নাপালে। কাৰণ মাৰ্ছেলে কেৱল পাৰ্থিৱ কল্যাণৰ কথাহে উল্লেখ কৰিছে। অপাৰ্থিৱ কল্যাণ সাধন যেনে শিক্ষক, চিকিৎসকৰ সেৱা আদিৰ কথা উল্লেখ কৰা নাই। তদুপৰি, বস্তুৱে সকলোধৰণৰ কল্যাণ সাধন নকৰিবও পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, মদ, ভাং, চিগাৰেট সেৱনে মানৱ জাতিৰ কল্যাণ সাধন নকৰে। অথচ এইবোৰ সামগ্ৰীৰ উৎপাদন, উপভোগ, বিতৰণ সম্পৰ্কে অৰ্থবিজ্ঞানত আলোচনা কৰা হয়।

১.২.৩ লায়'নৈল ৰবিন্সৰ সংজ্ঞা :

অৰ্থনীতিবিদ লায়'নৈল ৰবিন্সে ১৯৩২ চনত তেখেতৰ প্ৰকাশিত গ্ৰন্থ 'An Essay on the nature and significance of Economic Science'ত অৰ্থনীতিৰ অন্যতম গ্ৰহণযোগ্য সংজ্ঞাটো আগবঢ়াইছে। তেখেতৰ মতে 'যি বিজ্ঞানে মানুহৰ আচৰণক মানুহৰ অপৰিসীম আশা (লক্ষ্য) আৰু ইয়াৰ বিপৰীতে বিকল্পভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিবলগীয়া সীমিত সম্পদৰ (উপায়) মাজৰ সম্পৰ্ক হিচাপে অধ্যয়ন কৰে সিয়েই অৰ্থনীতি' (Economics is the science which studies human behavior as a relationship between ends and scarce means which have alternative uses).

এই সংজ্ঞাটোত তিনিটা মৌলিক ধাৰণাই গুৰুত্ব লাভ কৰিছে—

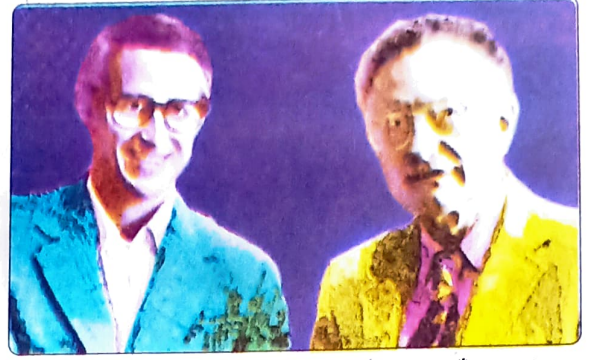
- (১) মানুহৰ অভাৱ অসীম (Human wants are unlimited)।
- (২) অভাৱ পূৰণৰ উপায় বা আহিলাসমূহ সীমিত (Resources to satisfy human wants are limited)।
- (৩) সীমিত সম্পদসমূহ বিকল্প ব্যৱহাৰযোগ্য (Scarce resources have alternative uses)।

এই তিনিটা মৌলিক ধাৰণাৰ পৰা অৰ্থনৈতিক সমস্যা তথা পছন্দৰ সমস্যা (problem of choice)ৰ সৃষ্টি হয়। বিকল্পভাৱে ব্যৱহাৰোপযোগী সীমিত সম্পদৰ সহায়ত অসীম অভাৱ (Unlimited wants)ৰ কোনটো অভাৱ পূৰণত অধিক গুৰুত্ব দিব সেয়ে লৈ যিসমূহ সমস্যাৰ সৃষ্টি হয় তাকে অৰ্থনৈতিক সমস্যা বা পছন্দৰ (বাছনি) সমস্যা বোলা হয়। ৰবিন্সৰ সংজ্ঞাক দুত্ৰাপ্ৰতা (নাটনি)ৰ সংজ্ঞা বুলিও কোৱা হয়।

ৰবিন্সৰ সংজ্ঞাটোও সমালোচনাৰ উৰ্ধ্বতনহয়। কিয়নো সমালোচকসকলৰ মতে পছন্দৰ সমস্যাতকৈ বৰ্তমান কালৰ অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ সমস্যাহে অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু ৰবিন্সৰ সংজ্ঞা এই ক্ষেত্ৰত নিমাত।

১.২.৪ ছেমুৰেলছন আৰু নৰ্দহাছৰ সংজ্ঞা :

ছেমুৰেলছন আৰু নৰ্দহাছে 'দুষ্প্রাপ্যতা' ধাৰণাটোৰ লগত 'দক্ষতা' ধাৰণাটোক একেলগ কৰি অর্থনীতিৰ এটা সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে। তেওঁলোকৰ মতে, 'দুষ্প্রাপ্যতাৰ বাস্তৱিকতা স্বীকাৰ কৰি লৈ সম্পদৰাজিৰ সৰ্বোত্তম দক্ষতাপূৰ্ণ ব্যৱহাৰৰ বাবে সমাজ গঠন কৰাটোৱেই হ'ল অর্থনীতিৰ মূল বিষয়।' সীমিত সম্পদৰাজিক গঠনমূলকভাৱে ব্যৱহাৰ কৰাটোৱেই হৈছে অর্থনীতিৰ মূল বিষয়বস্তু।



ছেমুৰেলছন (বাঁওফালে) নৰ্দহাছ (সোঁফালে)

১.৩ অর্থবিজ্ঞানৰ পৰিসৰ (Scope of Economics)

অর্থবিজ্ঞানৰ পৰিসৰে সমাজৰ আৰ্থিক কাৰ্যকলাপক সামৰি লয়। অনাআৰ্থিক কাৰ্যকলাপ (যিবোৰ কাৰ্যকলাপ অর্থ উপাৰ্জন, ব্যয় তথা বিতৰণৰ লগত জড়িত নহয়) অর্থবিজ্ঞানৰ বিষয়বস্তুৰ ভিতৰত ধৰা নহয়। অর্থবিজ্ঞানৰ পৰিসৰে সাধাৰণতে নিম্নোক্ত বিষয়কেইটা সামৰি লয়।

(১) **ভোগকাৰ্য (Consumption)** : আমাৰ অভাৱ দূৰ কৰাৰ কাৰ্যকলাপেই হৈছে ভোগ। ভোগকাৰ্যৰ লগত জড়িত বিধিসমূহ, ভোক্তাৰ ভাৰসাম্য ইত্যাদি অধ্যয়ন অর্থনীতিৰ পৰিসৰৰ অন্তৰ্ভুক্ত।

(২) **উৎপাদন (Production)** : উপযোগী সামগ্ৰী অথবা সেৱাৰ সৃষ্টিয়েই হৈছে



উৎপাদন : উপযোগী সামগ্ৰী অথবা সেৱাৰ সৃষ্টি।

উৎপাদন। উৎপাদনৰ চাৰিটা উপাদান— ভূমি, শ্ৰম, মূলধন আৰু সংগঠনৰ উপৰি উৎপাদনৰ বিধি, উৎপাদকৰ ভাৰসাম্য, আৰ্থিক ব্যৱস্থা ইত্যাদি সম্পৰ্কে অৰ্থবিজ্ঞানত আলোচনা কৰা হয়।

(৩) **বিতৰণ (Distribution)** : সামগ্ৰীৰ উৎপাদন কাৰ্য সম্পাদন কৰাৰ পাছত ইয়াক উপভোক্তাৰ মাজত বিতৰণ কৰিলেহে ভোগকাৰ্য সম্ভৱ হৈ উঠিব। বিতৰণ প্ৰক্ৰিয়া যাতে সঠিক হয় তাৰ বাবে যিবোৰ নীতি বা তত্ত্ব অনুসৰণ কৰাৰ প্ৰয়োজন সেই সকলোবোৰ তত্ত্ব ‘বিতৰণ’ বিষয়ৰ মাজত আলোচনা কৰা হয়।



বিনিময়ৰ প্ৰাথমিক নীতি

(৪) **বিনিময় (Exchange)** : কোনো ব্যক্তি বা অঞ্চল বা দেশে লাগতিয়াল প্ৰতিবিধ সামগ্ৰী নিজে উৎপাদন কৰি ল'ব নোৱাৰে। এনে ক্ষেত্ৰত ব্যক্তি, অঞ্চল আৰু দেশৰ মাজত বিনিময়ৰ আৱশ্যক হয়। সেয়েহে, আভ্যন্তৰীণ বাণিজ্য (Internal Trade) আৰু আন্তৰ্জাতিক বাণিজ্য (International Trade)ৰ জৰিয়তে দেশীয় আৰু আন্তৰ্জাতিক বিনিময় হয়। অৰ্থনীতিত এই দুয়ো প্ৰকাৰৰ বিনিময়ৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হয়।



অসমৰ মৰিগাঁও জিলাৰ জোনবিল মেলা : এই মেলা প্ৰত্যক্ষ বিনিময় (Barter) প্ৰথাৰ এক উৎকৃষ্ট উদাহৰণ। পঞ্চদশ শতিকাৰ পৰাই চলি থকা এই মেলালৈ কাৰ্বি, খাচি, তিৱা, জয়ন্তীয়া আদি জনজাতীয় লোকসকলে নিজৰ উৎপাদিত সামগ্ৰী লৈ পাহাৰৰ পৰা নামি আহে আৰু ভৈয়ামৰ লোকৰ সামগ্ৰীৰ লগত এই মেলাত বিনিময় কৰে। এই মেলাখন উত্তৰ-পূব ভাৰতৰ জাতি-জনজাতিৰ মাজত ভ্ৰাতৃত্ব আৰু সমন্বয়ৰ প্ৰতীক স্বৰূপ।

(৫) **মুদ্রা (Money)** : দ্রব্যৰ প্ৰত্যক্ষ বিনিময় (Barter) প্ৰথাৰ অসুবিধাসমূহ আঁতৰাই বিনিময় ব্যৱস্থাক সৰলতা প্ৰদান কৰাৰ বাবেই মুদ্রাৰ সৃষ্টি হৈছিল। মুদ্রাৰ ভূমিকা, মুদ্রাৰ কাৰ্যাৱলী আৰু প্ৰকাৰ ইত্যাদিৰ বিষয়ে কৰা আলোচনা অৰ্থনীতিৰ পৰিসৰৰ এক উল্লেখযোগ্য অংশ।



(৬) **আয় (Income)** : জনমূৰি আয়, ৰাষ্ট্ৰীয় বা জাতীয় আয়, ইয়াৰ বৃদ্ধি তথা বিতৰণ, অৰ্থনৈতিক কল্যাণৰ লগত ইয়াৰ সম্পৰ্ক আলোচনা কৰাটো অৰ্থনীতিৰ পৰিসৰৰ অন্তৰ্গত।

(৭) **ৰাজস্ব বা ৰাজহুৱা বিত্ত বিজ্ঞান (Public Finance)** : চৰকাৰী আয়, চৰকাৰী ব্যয় আৰু চৰকাৰী ঋণৰ আলোচনাই হৈছে ৰাজহুৱা বিত্তবিজ্ঞান।

(৮) **কল্যাণকামী অৰ্থনীতি (Welfare Economics)** : কেৱল ভোগকাৰ্য, উৎপাদন তথা বিতৰণেই অৰ্থনীতিৰ মূল বিষয়বস্তু হ'ব নোৱাৰে। এনেবোৰ কাৰ্যৰ লগত ব্যক্তি তথা

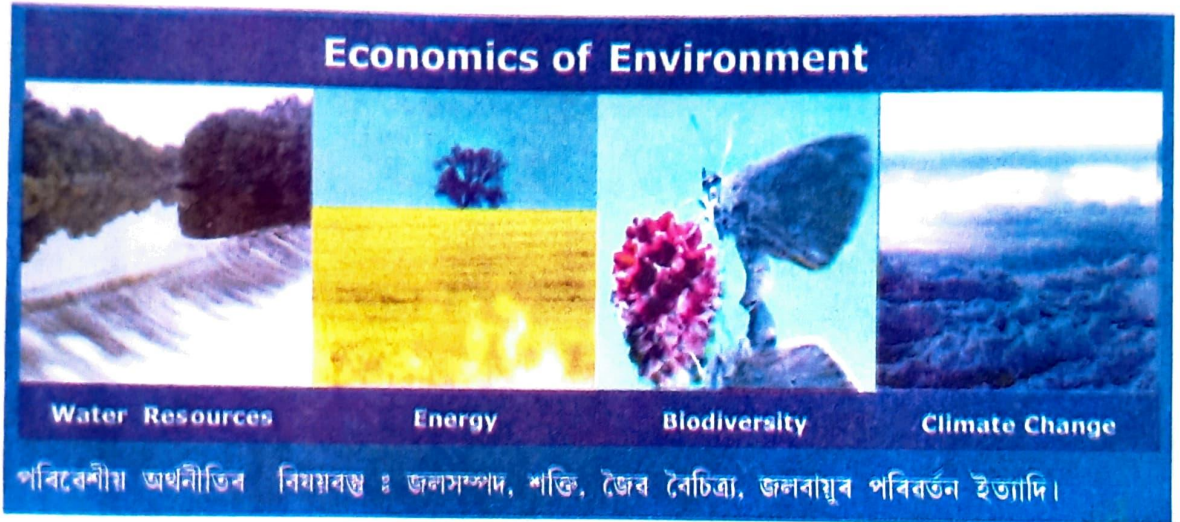
অৰ্থনীতিৰ মৌলিক বিষয়সমূহ



অমর্ত্য সেন
(ন'বেল পুৰস্কাৰপ্ৰাপ্ত
ভাৰতীয় অৰ্থনীতিবিদ)

সমাজৰ কল্যাণৰ দিশটো মন কৰিব লাগিব। অৰ্থনীতিবিদ এ চি পিগু (A.C. Pigou), ভিলফ্ৰেড' পেৰেট' (Vilfredo Pereto), হিক্স (Hicks), অমৰ্ত্য সেন (Amartya Sen) আদিয়ে কল্যাণকামী অৰ্থনীতিক জনপ্ৰিয় কৰি তুলিছে।

(৯) পৰিবেশীয় অৰ্থনীতি (Economics of Environment) : এহাতে অৰ্থনৈতিক উন্নতি ক্ষিপ্ৰতৰ কৰাৰ অৰ্থে ঔদ্যোগিককৰণৰ ওপৰত অধিক মনোনিৱেশ আৰু আনহাতে পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ ভাৰসাম্য বিনষ্টই পৃথিৱীৰ সমাজবিজ্ঞানীসকলক অধিক চিন্তাশ্বিত কৰি তুলিছে। এনে ক্ষেত্ৰত পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ ভাৰসাম্য কিদৰে ৰক্ষা কৰিব পাৰি সেই উদ্দেশ্যে পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ অধ্যয়ন অৰ্থনীতি বিষয়ত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। এই সংযোজনে অৰ্থনীতি বিষয়ত এক নতুন মাত্ৰা প্ৰদান কৰিছে।



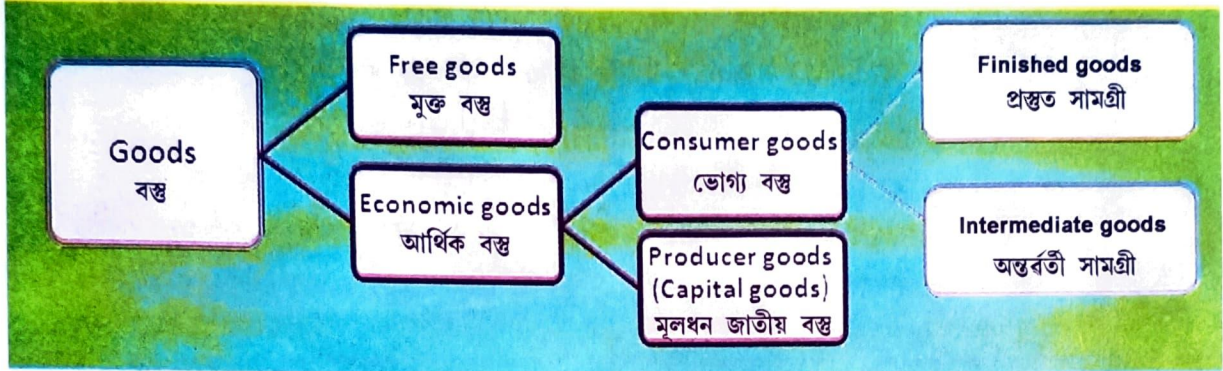
(১০) দক্ষতা (Efficiency) : সীমিত সম্পদৰাজিক দক্ষতাপূৰ্ণ ব্যৱহাৰৰ যোগেদি সমাজ গঠন কৰাটো অৰ্থনীতিৰ মূল বিষয়। এই সীমিত সম্পদৰাজি দক্ষতাপূৰ্ণ ব্যৱহাৰৰ যোগেদি উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াৰ ধাৰা ত্বৰান্বিত কৰিব পাৰিলেহে মানৱ সমাজৰ কল্যাণ হ'ব।

ওপৰোক্ত বিষয়সমূহ অৰ্থনীতিৰ পৰিসৰৰ ভিতৰত পৰে। কিন্তু এটা কথা মন কৰিব লাগিব যে বৰ্তমান গতিশীল পৃথিৱীত কোনো এটা বিষয়ৰ পৰিসৰ সীমাবদ্ধ হৈ নাথাকে। সময়ৰ লগে লগে বিষয়বস্তুয়েও গতিশীলতা লাভ কৰে। সেয়েহে অৰ্থবিজ্ঞানৰ ভিতৰত গোলকীয় অৰ্থনীতিৰ নতুন ধাৰণা, বহনক্ষম উন্নয়ন আদি নতুন নতুন বিষয় অন্তৰ্ভুক্ত হৈ ইয়াৰ পৰিসৰো বৃদ্ধি হৈছে।

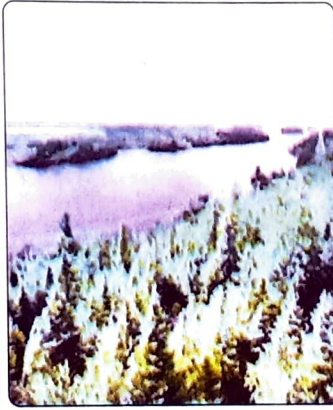
১.৪ অৰ্থবিজ্ঞানৰ কেইটামান মৌলিক ধাৰণা :

অৰ্থনীতি বা অৰ্থবিজ্ঞানৰ কিছুমান ধাৰণা সচৰাচৰ দৈনন্দিন জীৱনত ব্যৱহাৰ কৰা অৰ্থতকৈ কিছু পৃথক। এনে কিছুমান ধাৰণাৰ সম্পৰ্কে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

(১) **বস্তু বা সামগ্রী (Goods) :** মানুহৰ অভাৱ পূৰণ কৰি সন্তুষ্টি প্ৰদান কৰিব পৰা সকলো সামগ্রী (Commodity) আৰু সেৱাকাৰ্য (Service)কে অৰ্থবিজ্ঞানত বস্তু বুলি কোৱা হয়। বস্তুবোৰক ভৌতিক (যেনে, চকী-মেজ, ঘৰ-দুৱাৰ, যন্ত্ৰ-পাতি, খাদ্য, বস্ত্ৰ আদি) আৰু অভৌতিক (যেনে- শিক্ষক, চিকিৎসক, ৰাজনীতিবিদ, আৰক্ষী, অধিবক্তা আদিৰ সেৱা) এই দুই ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি। বস্তুবোৰক পুনৰ মুক্ত বস্তু আৰু আৰ্থিক বস্তু এই দুটা শ্ৰেণীত ভাগ কৰা হয়। মুক্ত বস্তুবোৰ হৈছে প্ৰকৃতিৰ



আৰ্থিক বস্তু



মুক্ত বস্তু



প্ৰস্তুত সামগ্ৰী



মুক্ত বস্তু



মূলধন জাতীয় বস্তু

মুক্ত দান। যেনে- সূৰ্যৰ তাপ, বতাহ, বৰষুণৰ পানী ইত্যাদি। আৰ্থিক বস্তুবোৰৰ যোগান চাহিদাতকৈ সীমিত। সেয়েহে এনে বস্তুৰ দৰ বা দাম (Price) থাকে। উদাহৰণস্বৰূপে বিজুলীৰ পোহৰ, খাদ্য, বস্ত্ৰ আদি আৰ্থিক বস্তু। বস্তুক পুনৰ ভোগ্যবস্তু (Consumption goods) আৰু উৎপাদক বস্তু (Producer goods) বা মূলধন জাতীয় বস্তু (Capital goods) এই দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি। ভোগ্য বস্তুবোৰে প্ৰত্যক্ষভাৱে আমাৰ অভাৱ পূৰণ কৰে। কিন্তু মূলধন জাতীয় বা উৎপাদক বস্তুবোৰক উৎপাদন কাৰ্যত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ভোগ্য বস্তুক প্ৰস্তুত সামগ্ৰী (Finished goods) আৰু মূলধন জাতীয় বস্তুক অন্তৰ্বৰ্তী সামগ্ৰী (Intermediate goods) বুলি কোৱা হয়।

(২) উপযোগিতা (Utility) : উপযোগিতা হৈছে কোনো বস্তুৰ বা সেৱাৰ মানুহৰ অভাৱ পূৰণ কৰিব পৰা ক্ষমতা। যেনেকৈ এসাজ ভাত বা কেইখনমান ৰুটিয়ে ক্ষুধাতুৰ এজনৰ ভোক দূৰ কৰিব পাৰে, তেনেকৈ এজন চিকিৎসকৰ সেৱাৰ পৰা ৰোগীয়ে আৰোগ্য লাভ কৰে। বস্তুৰ বা সেৱাৰ এনে অভাৱ দূৰ কৰিব পৰা ক্ষমতাই হৈছে উপযোগিতা।

(৩) সম্পদ (Wealth) : সকলো বস্তু সম্পদ নহয়। সম্পদ হ'ব কাৰণে বস্তুৰ উপযোগিতা, অপ্ৰচুৰতা বা দুৰ্লভতা, হস্তান্তৰযোগ্যতা আৰু বাহ্যিকতা— এই চাৰিটা বৈশিষ্ট্য বা গুণ থাকিব লাগিব। সূৰ্যৰ ৰশ্মিৰ যোগান প্ৰচুৰ, শচীন টেঙুলকাৰৰ ক্ৰীড়া প্ৰতিভা বা মহাত্মা গান্ধীৰ স্বদেশ প্ৰেম অহস্তান্তৰযোগ্য, বাহ্যিকতাবিহীন। সেইবাবে অৰ্থনীতিত এইবোৰক সম্পদ বুলি ধৰা নহয়। খাদ্যদ্রব্য, বস্ত্ৰ, চকী-মেজ, কয়লা, খাৰুৱা তেল আদি সম্পদ। কাৰণ এই সকলোবোৰতে সম্পদৰ সকলো গুণ দেখা যায়। অৰ্থবিজ্ঞানৰ মতে বস্তু এটা সম্পদ হ'বলৈ সি ব্যৱহাৰযোগ্য হ'ব লাগিব, মূল্যবান (দুৰ্লভ) হ'ব লাগিব, এজনে আনজনক দিব পৰা আৰু ভৌতিক অস্তিত্ব (বাহ্যিকতা) থকা হ'ব লাগিব।

(৪) অভাৱ (Wants) : কোনো বস্তুৰ পৰা উপযোগিতা লাভৰ আকাংক্ষা সৃষ্টি হোৱাকে অভাৱ বোলে। আন কথাত কোনো এটা বস্তুৰ ব্যৱহাৰ অত্যাৱশ্যকীয় হৈ পৰা অৱস্থাই হ'ল অভাৱ। উদাহৰণস্বৰূপে দৈনন্দিন ব্যস্ততাৰ মাজত অৱসাদ দূৰ কৰাৰ বাবে যদি গান শুনাৰ আকাংক্ষা সৃষ্টি হয় তাকে অভাৱ বুলি কোৱা হয়। জীয়াই থাকিবলৈ ভাত, কাপোৰ, ঘৰ ইত্যাদিবোৰ অত্যাৱশ্যকীয়। কিন্তু এইবোৰ নথকালৈকে ই অভাৱ হিচাপে বিবেচিত হ'ব।

(৫) কল্যাণ (Welfare) : কল্যাণ দুই প্ৰকাৰৰ— অৰ্থনৈতিক কল্যাণ (Economic welfare) আৰু অনা-অৰ্থনৈতিক কল্যাণ (Non-economic welfare)। অৰ্থনৈতিক কল্যাণ মুদ্ৰাৰ মাধ্যমত সাধন কৰিব পাৰি। অনা-অৰ্থনৈতিক কল্যাণ হৈছে নৈতিক আৰু সামাজিক কল্যাণ, যিবোৰ মুদ্ৰাৰে জুখিব নোৱাৰি। পিতৃ-মাতৃয়ে সন্তানৰ বাবে কৰা কল্যাণ এক অনা-অৰ্থনৈতিক কল্যাণৰ উদাহৰণ। অৰ্থনীতিত কেৱল অৰ্থনৈতিক কল্যাণহে বিশেষকৈ আলোচনা কৰা হয়।



অনা-অর্থনৈতিক কল্যাণ কাৰ্য



অনা-অর্থনৈতিক কল্যাণৰ কেইটামান প্ৰকাৰ

(৬) দৰ (Price) : কোনো বস্তুৰ মুদ্ৰা মূল্যই হৈছে বস্তুটোৰ দৰ বা দাম। অৰ্থাৎ বস্তুৰ বিনিময় মূল্যই হৈছে দাম। যেনে এখন কিতাপৰ মূল্য ৭৫ টকা, এটা লেপটপ কম্পিউটাৰৰ সৰ্বোচ্চ খুচুৰা মূল্য ৩২৭৫০ টকা ইত্যাদি।

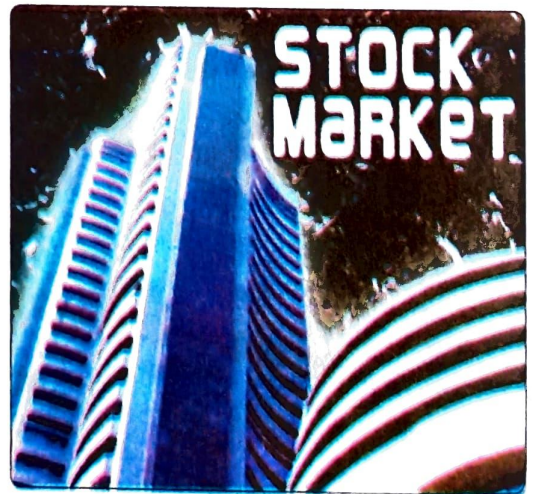
(৭) চাহিদা (Demand) : এজন ভোক্তাৰ কোনো বস্তু এটা পাবলৈ থকা হাবিয়াস বা আকাংক্ষাক চাহিদা বুলি কোৱা হয় যদিহে উক্ত বস্তুটো ক্ৰয় কৰাৰ আৰ্থিক ক্ষমতা ভোক্তাজনৰ থাকে। এজন ভিক্ষাৰী লোকে যদি এখন মটৰ গাড়ী কিনাৰ ইচ্ছা কৰে তেন্তে সেই ইচ্ছাক চাহিদা বুলি ক'ব নোৱাৰি। কাৰণ ভিক্ষাৰীজনৰ মটৰ গাড়ীৰ কিনাৰ আৰ্থিক ক্ষমতা নাই। চাহিদা অনুপাতে বহুতো বস্তুৰ যোগান কম হ'ব পাৰে। যেনে— গাখীৰ, আলু, মিঠাতেল, দাইল, চাউল ইত্যাদি। গুৱাহাটী মহানগৰীৰ চাহিদা অনুপাতে গাখীৰৰ যোগান কম।

(৮) যোগান (Supply) : উৎপাদনৰ যিটো অংশ বজাৰলৈ বিক্ৰীৰ বাবে অনা হয় সেই অংশটোক যোগান বুলি কোৱা হয়। আমাৰ দেশত সামগ্ৰীৰ যোগানৰ বাবে যোগান বিভাগ আছে। ইয়াৰ বিভাগীয় মন্ত্ৰীও থাকে। ভাৰতীয় খাদ্য নিগম (Food Corporation of India চমুকৈ FCI) হৈছে এটা দেশখনত খাদ্য মজুত কৰা আৰু যোগান ধৰা এটা সংস্থা।

(৯) বজাৰ (Market) : সাধাৰণ অৰ্থত বজাৰ বুলি ক'লে এখন ঠাইক বুজায় য'ত বস্তুৰ ক্ৰয়-বিক্ৰয় কৰা হয়। কিন্তু অৰ্থবিজ্ঞানত বজাৰে কেৱল কোনো এখন নিৰ্দিষ্ট ঠাইকেই নুবুজায়। অৰ্থবিজ্ঞানত বজাৰ বুলি ক'লে এনে এটা ব্যৱস্থাক বুজায় য'ত এক নিৰ্দিষ্ট সময়ত এক নিৰ্দিষ্ট দৰত কোনো এটা বস্তুৰ গ্ৰাহক (ক্ৰেতা) আৰু বিক্ৰেতাৰ মাজত প্ৰত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে কিনা-বেচা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে গুৱাহাটীৰ ফাটী বজাৰ, পাণবজাৰ, শ্বপিং মল আদি কিছুমান সচৰাচৰ বজাৰ। কিন্তু ষ্টক বজাৰ, অনলাইন বজাৰ আদিও কিছুমান বজাৰৰ উদাহৰণ।



অনলাইন বজাৰ



ষ্টক বজাৰ

(১০) মূলধন (Capital) : উৎপাদনৰ উপায় বা আহিলাই হৈছে মূলধন। অৰ্থাৎ উৎপাদনৰ সেই অংশটোক মূলধন বুলি কোৱা হয় যিবোৰ পুনৰ উৎপাদনৰ কামত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে খাদ্যশস্য উৎপাদনৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা এডৰা মাটি বা ট্ৰেক্টৰখন হৈছে মূলধন, কাপোৰ উৎপাদনৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা তাঁতশাল, চিলাই মেচিন আদি যন্ত্ৰপাতিসমূহ মূলধন।

(১১) সঞ্চয় (Savings) : আয়ৰ যি অংশ ভোগ কাৰ্যত ব্যয় কৰা নহয় তাকে সঞ্চয় বুলি কোৱা হয়। সেয়েহে আয় = ভোগ ব্যয় + সঞ্চয় বুলি কোৱা হয়। সঞ্চয় হৈছে মূলধন সৃষ্টিৰ এটা ভাল উপায়।

(১২) বিনিয়োগ (Investment) : মূলধন যেতিয়া উৎপাদন কাৰ্যত ব্যৱহাৰ কৰা হয় তাকে বিনিয়োগ বোলে। মূলধন হৈছে এক মজুত (Stock) ধাৰণা আৰু বিনিয়োগ (Investment) হ'ল এক প্ৰবাহ (Flow) ধাৰণা। বেংকত এক লাখ টকা মজুত থাকিলে সি মূলধন হ'ব। যেতিয়া এই টকাৰে যন্ত্ৰপাতি কিনি বস্তু উৎপাদনৰ এটা কাৰখানা প্ৰতিষ্ঠা কৰা হ'ব তেতিয়া ই 'বিনিয়োগ' কৰা হ'ব। এই বিনিয়োগৰ পৰা নিয়মিত উৎপাদন আৰু উপাৰ্জন হ'ব। সেয়ে ইয়াক প্ৰবাহ বোলা হৈছে।

(১৩) ৰাষ্ট্ৰীয় আয় (National Income) : এখন দেশৰ এটা নিৰ্দিষ্ট বিত্তীয় বৰ্ষ (Financial Year)ত যি দ্ৰব্য বা সেৱা সামগ্ৰী উৎপাদন কৰা হয় তাৰ মুদ্ৰা মূল্যই হৈছে ৰাষ্ট্ৰীয় আয়।

ভাৰত

ভাৰতবৰ্ষ আয়তনত পৃথিৱীৰ সপ্তম বৃহত্তম দেশ, ১.২ বিলিয়ন*তকৈ অধিক জনসংখ্যাৰে দ্বিতীয় বৃহত্তম জনসংখ্যাৰ দেশ আৰু পৃথিৱীৰ বৃহত্তম গণতন্ত্ৰ।

ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰীয় আয়

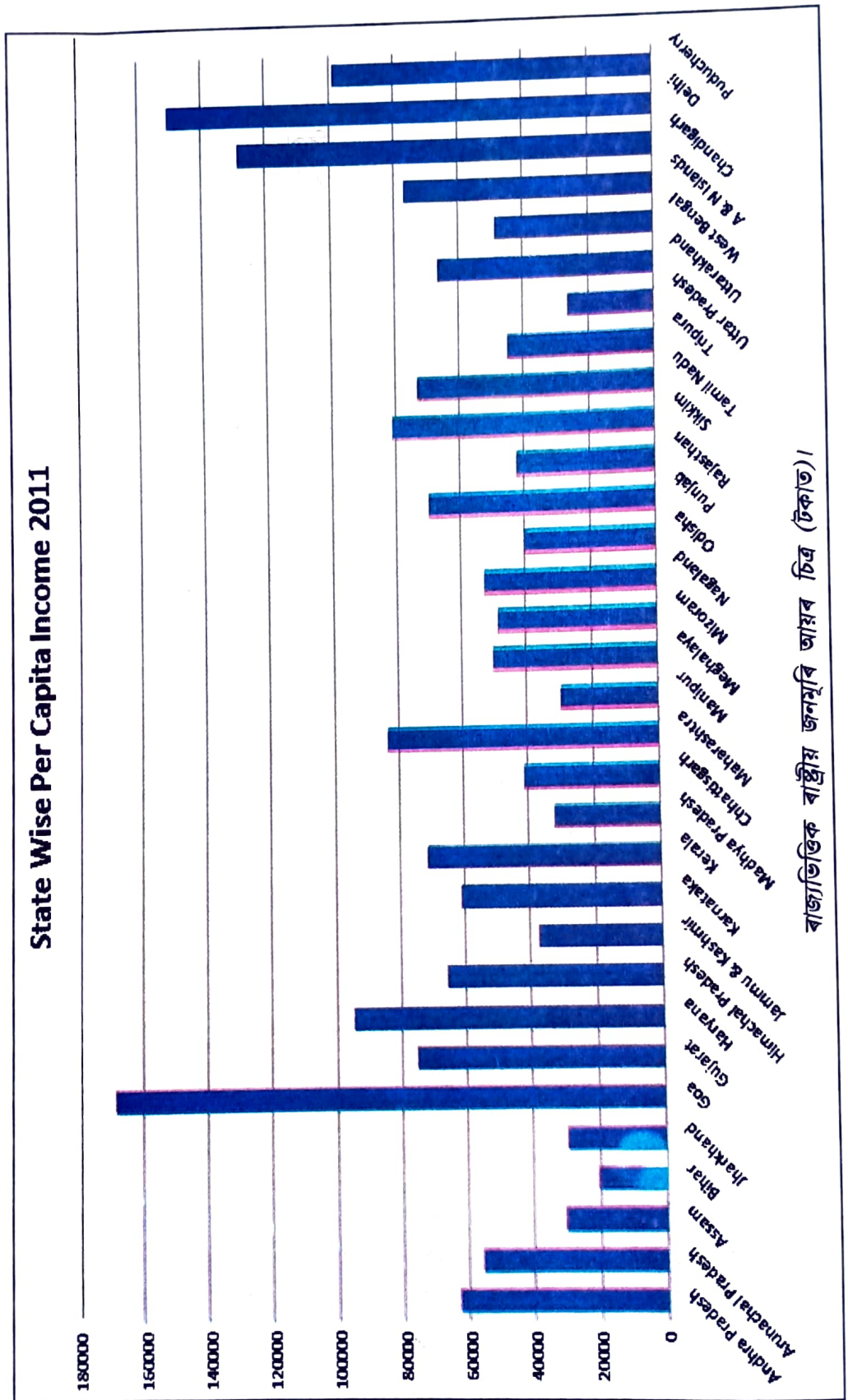
- (১) মুঠ জনমূৰি ৰাষ্ট্ৰীয় আয় — ৫৩৫০ পি পি পি** ডলাৰ। (২০১৩)
- (২) মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন (জি ডি পি) — ১.৮৭৭ কিলিয়ন ডলাৰ। (২০১৩)
- (৩) মুঠ জনমূৰি ঘৰুৱা উৎপাদন — ১,৪৯৮.৮৭ ডলাৰ (২০১৩)

* ১ বিলিয়ন = ১০০ কোটি

** পি পি পি = Purchasing Power Parity (PPP)

(১৪) জনমূৰি আয় (Per-capita Income) : এখন দেশৰ মুঠ ৰাষ্ট্ৰীয় আয়ক দেশখনৰ জনসংখ্যাৰে ভাগ কৰিলে যি মান পোৱা যায় তাকে দেশখনৰ জনমূৰি আয় বুলি কোৱা হয়। অৰ্থাৎ

$$\text{জনমূৰি আয়} = \frac{\text{ৰাষ্ট্ৰীয় আয়}}{\text{দেশৰ মুঠ জনসংখ্যা}}$$



১.৫ ব্যক্তিবাদী (সূক্ষ্ম) আৰু সমষ্টিবাদী (স্থূল) অর্থনীতি (Micro and Macro Economics) :

অর্থবিজ্ঞানৰ বিষয় আৰু সমস্যা অনুধাৱন আৰু বিশ্লেষণৰ বাবে দুটা নিৰ্দিষ্ট পদ্ধতি আছে। এই দুটা পদ্ধতি হ'ল ব্যক্তিবাদী অর্থনৈতিক বিশ্লেষণ আৰু সমষ্টিবাদী (স্থূল) অর্থনৈতিক বিশ্লেষণ।

ব্যক্তিবাদী অর্থনীতি (Micro-Economics) শব্দটো গ্ৰীক শব্দ 'Mikros'ৰ পৰা আহিছে যাৰ অৰ্থ হ'ল 'সৰু'। সমষ্টিবাদী অর্থনীতি (Macro-Economics) শব্দটো গ্ৰীক শব্দ 'Makros'ৰ পৰা আহিছে যাৰ অৰ্থ হৈছে 'ডাঙৰ'। ব্যক্তিবাদী অর্থনীতিয়ে ব্যক্তি বা ব্যক্তিগত প্ৰতিষ্ঠানৰ অর্থনৈতিক আচৰণসমূহ গাইগুটীয়াকৈ আলোচনা কৰে। এজন ভোক্তা, এজন উদ্যোক্তা বা এখন উদ্যোগিক প্ৰতিষ্ঠান, এখন বজাৰ, এজন ঋণদাতা, এজন সঞ্চয়কাৰীৰ অর্থনৈতিক আচৰণ ব্যক্তিবাদী অর্থবিজ্ঞানৰ অন্তৰ্ভুক্ত। আনহাতে, এখন দেশৰ অর্থনীতিৰ সামগ্ৰিক আচৰণ অৰ্থাৎ সকলোবোৰ ভোক্তা, উপভোক্তা আদিৰ আচৰণ সমষ্টিবাদী অর্থনীতিৰ অন্তৰ্ভুক্ত। দেশ এখনৰ জনসংখ্যা, নিয়োগ, উদ্যোগিকৰণ, কৃষি ইত্যাদিৰ অধ্যয়ন সমষ্টিবাদী অর্থনীতিৰ অন্তৰ্গত। সূক্ষ্ম ব্যক্তিবাদী অর্থনীতিৰ অধ্যয়ন হৈছে ব্যক্তিগত (Individual) আৰু স্থূল বা সমষ্টিবাদী অর্থনীতিৰ অধ্যয়ন হৈছে সামূহিক (Aggregate)।

মূল কথা

- অর্থবিজ্ঞান সমাজ বিজ্ঞানৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ অংগ। অর্থবিজ্ঞানে সীমিত সম্পদৰ কিদৰে যথোচিত ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি সেই সম্পৰ্কে আলোচনা / অধ্যয়ন কৰে।
- এডাম স্মিথ, মাৰ্ছেল, ৰবিন্স, ছেমুৱেলছন আৰু নৰ্দহাছ আদি বিভিন্নজন অর্থনীতিবিদে অর্থবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে। এই সকলোবোৰৰ ভিতৰত ৰবিন্সৰ সংজ্ঞা অধিক গ্ৰহণযোগ্য।
- ৰবিন্সৰ সংজ্ঞাত তিনিটা মৌলিক ধাৰণাই গুৰুত্ব লাভ কৰিছে — মানুহৰ অভাৱ অপৰিসীম, অভাৱ পূৰণৰ উপায়সমূহ সীমিত, এই সীমিত উপায়সমূহৰ বিকল্প ব্যৱহাৰ আছে। সেয়েহে উপযুক্ত বিকল্প ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্ৰত মানুহে 'পছন্দ' কৰিবলগীয়া হয়। তেনেদৰেই আৰ্থিক সমস্যাৰ সৃষ্টি হয়।
- ভোগকাৰ্য, উৎপাদন, বিতৰণ, বিনিময়, মুদ্রা, আয়, ৰাজস্ব বিজ্ঞান, কল্যাণ, পৰিৱেশীয় অর্থনীতি আদি অর্থনীতিৰ পৰিসৰৰ অন্তৰ্গত। কিন্তু অর্থনীতিৰ পৰিসৰ সমাজৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে বৃদ্ধি পাই আহিছে।
- অর্থবিজ্ঞানত বহুতো মৌলিক ধাৰণা আছে। যেনে বস্তু, উপযোগিতা, সম্পদ, অভাৱ, কল্যাণ, দৰ, চাহিদা, যোগান, বজাৰ, মূলধন, সঞ্চয়, বিনিয়োগ, ৰাষ্ট্ৰীয় আয়, জনমূৰি আয় ইত্যাদি। অর্থনীতিত এই ধাৰণাবোৰৰ অৰ্থ দৈনন্দিন জীৱনত সচৰাচৰ ব্যৱহাৰ কৰা অৰ্থতকৈ বেলেগ।
- অর্থবিজ্ঞানৰ পদ্ধতি দুটা— সূক্ষ্ম বা ব্যক্তিবাদী (Micro) আৰু স্থূল বা সমষ্টিবাদী (Macro)। সূক্ষ্ম অর্থনীতিৰ অধ্যয়ন ব্যক্তিবিশেষ আৰু স্থূল অর্থনীতিৰ অধ্যয়ন হৈছে সামগ্ৰিক।

অ নু শী ল নী

অতি চমু উত্তৰৰ প্ৰশ্ন :

- ১। অৰ্থনীতি শব্দটো কোনটো ভাষাৰ শব্দৰ পৰা অনা হৈছে?
- ২। অৰ্থনীতি শব্দটো কোনটো শব্দৰ পৰা লোৱা হৈছে?
- ৩। অৰ্থবিজ্ঞানৰ পিতৃস্বৰূপ কোন?
- ৪। অৰ্থবিজ্ঞানৰ সম্পদ ভিত্তিক সংজ্ঞাটো কোনে আগবঢ়াইছিল?
- ৫। অৰ্থবিজ্ঞানৰ কল্যাণ ভিত্তিক সংজ্ঞাটো কোনে আগবঢ়াইছিল?
- ৬। অৰ্থবিজ্ঞানৰ দুস্ত্ৰাপ্যতাৰ সংজ্ঞাটো কোনে আগবঢ়াইছিল?
- ৭। এডাম স্মিথে কোনখন গ্ৰন্থত আৰু কেতিয়া অৰ্থনীতিৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াইছিল?
- ৮। আলফ্ৰেড মাৰ্ছেলে কোনখন গ্ৰন্থত আৰু কেতিয়া অৰ্থনীতিৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াইছিল?
- ৯। লায়'নেল ৰবিন্সে কোনখন গ্ৰন্থত আৰু কেতিয়া অৰ্থনীতিৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াইছিল?
- ১০। এডাম স্মিথৰ সংজ্ঞাটোক যক্ষৰ বাণী বুলি কোনে কৈছিল?
- ১১। দক্ষতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দি কোনে অৰ্থনীতিৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে?
- ১২। কোনো বস্তুৰ মানুহৰ অভাৱ পূৰণ কৰিব পৰা ক্ষমতাক কি বুলি কোৱা হয়?
- ১৩। উৎপাদনৰ উৎপাদিত আহিলাক কি বুলি কোৱা হয়?
- ১৪। 'Micro' আৰু 'Macro' শব্দ দুটা কোন দুটা শব্দৰ পৰা লোৱা হৈছে?

চমু উত্তৰৰ প্ৰশ্ন :

- ১। এডাম স্মিথৰ অৰ্থবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞাটো লিখা।
- ২। মাৰ্ছেলৰ অৰ্থবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞাটো লিখা।
- ৩। ৰবিন্সৰ অৰ্থবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞাটো লিখা।
- ৪। ছেমুৱেলছন আৰু নৰ্দহাছৰ অৰ্থবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞাটো লিখা।
- ৫। ৰবিন্সৰ অৰ্থবিজ্ঞানৰ সংজ্ঞাটোৰ মৌলিক ধাৰণা কেইটা কি কি?
- ৭। ব্যক্তিবাদী অৰ্থবিজ্ঞান কাক বোলে?
- ৮। সমষ্টিবাদী অৰ্থবিজ্ঞান কাক বোলে?
- ৯। আৰ্থিক বস্তু আৰু অনাআৰ্থিক বস্তুৰ পাৰ্থক্য লিখা।
- ১০। ৰাষ্ট্ৰীয় আয় কাক বোলে?
- ১১। জনমুৰি আয়ৰ সূত্ৰটো লিখা।

দীঘল উত্তৰৰ প্ৰশ্ন :

- ১। অৰ্থবিজ্ঞান অধ্যয়নৰ প্ৰয়োজনীয়তা উদাহৰণ সহ ব্যাখ্যা কৰা।
- ২। অৰ্থবিজ্ঞানৰ কোনটো সংজ্ঞা আটাইতকৈ বেছি গ্ৰহণযোগ্য আৰু কিয়! ব্যাখ্যা কৰা।
- ৩। অৰ্থবিজ্ঞানৰ পৰিসৰ সম্পৰ্কে লিখা।

অমৰ্ত্য সেন

জন্ম : ৩ নৱেম্বৰ, ১৯৩৩, মাণিকগঞ্জ (বৰ্তমান বাংলাদেশৰ অন্তৰ্গত)

পুৰস্কাৰ : ১৯৯৮ চনত ন'বেল পুৰস্কাৰ, ১৯৯৯ চনত ভাৰত ৰত্ন, আৰু
২০১২ চনত ৰাষ্ট্ৰীয় হিউমেনিটিছ মেডেল।



১৯৯৮ চনত অমৰ্ত্য সেনে (বাঁওফালে) অৰ্থনীতি বিজ্ঞানৰ
ন'বেল পুৰস্কাৰ গ্ৰহণ কৰাৰ এটা মুহূৰ্ত।